
SZEPESSYNÉ JUDIK DOROTTYA

A MAGYAR KIRÁLYI HELYTARTÓTANÁCS ÁLTAL ELRENDELT ÖSSZEÍRÁSOK FOGYATÉKOSSÁGTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI ÉSZAK(KELET)-MAGYARORSZÁGRÓL

Bevezető

A tanulmányban a Magyar Királyi Helytartótanács mint a legfőbb közigazgatási szerv működése során keletkezett összeírások fogyatékoságtörténeti vonatkozásai kerülnek ismertetésre. A Magyar Királyi Helytartótanács irányította az általános központi igazgatást és két kivétellel (had- és pénzügy) az összes szakigazgatást. Hatásköre kiterjedt minden, az uralkodót és az országgyűlést érintő dologra. Minthogy az alsóbb hatóságoknak közvetítette az intézkedéseket, a törvényhatóságok központi szerveként működött. A helytartótanácsban 1783-tól kezdve ügyosztályok működtek 1848-ig, amelyek rendkívül szerteágazó tevékenységi körökkel voltak megbízva. Ezek közé tartozott a „siketek, vakok, hülyék” ügyei, melyek több ügyosztályt érintettek: alapítványi, közoktatási, illetve egészségügyi ügyosztályhoz tartoztak. Előljáróban jeleznénk, hogy az összeírások terjedelme és a területi kiterjedése miatt a jelen tanulmányban a siketek összeírásai kerülnek górcső alá, területileg Észak(kelet)-Magyarországra lehatárolva.¹

Historiográfiai kitekintés

A helytartótanács történetéről és működéséről a 20. században számos monográfia, tanulmány, rövid ismertetés látott napvilágot. Legátfogóbban és ma is helytállóan Ember Győző tekintette át. 1940-ben jelent meg *A magyar kir. helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848* című műve, továbbá a Regnum 1942–1943. évi kötetében a helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulásával foglalkozott.² Egy másik bizottság, a Tanulmányügyi Bizottság 1776–1783 közötti történetét dolgozta fel Hajdu Lajos a Levéltári Közleményekben.³ Bató Szilvia egy másik oldalát ismereti a központi kormány-

---

1 A forrásadottságokból adódóan a történeti Magyarország területére értendő.

2 *Ember Győző: A magyar kir. helytartótanács története, 1724–1848.* Bp. 1940.; *Ember Győző: A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása.* Regnum 5. (1942–1943) 229–252.; *Ember Győző: A Helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában.* Bp. 1933.

3 *Hajdu Lajos: A Magyar Királyi Helytartótanács Tanulmányi bizottságának tevékeny-*

szervnek, milyen volt a bírósági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján.⁴ Kulcsár Krisztina jóvoltából Albert szász-tescheni herceg helytartói éveiről és az 1769. évi reformról kapunk áttekintést.⁵ A hivatali ügyintézésről, a departamentum, a referáda és a büró fogalmáról Nagy István tanulmányából kapunk fogódzókat.⁶ Rövid ismertetőket, szacikket is olvashatunk a helytartótanács működéséről a magyar alkotmány- és jogtörténetet összefoglaló monográfiákban.⁷

A helytartótanács működése során keletkezett iratokat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzik a Helytartótanácsi Levéltár anyagában. Az itt fellelhető dokumentumokról ismertető alaplettár készült Felhő Ibolya és Vörös Antal gondozásában, céljuk a helytartótanács és alá közvetlen tartozó szakhivatalok vagy meghatározott ügyek intézésére kiküldött bizottságok és biztosok levéltárainak ismertetése volt.⁸

A tanulmány másrészt érinti a fogyatékoságtörténet témakörét is. A fogyatékoság történettudományi megközelítése új keletű dolognak számít. A történettudományon belül a 20. század második felében jelent meg a mindennapi élet struktúráinak, a „hétköznapi embernek” a kutatása.⁹ A mindennapi élet történetének vizsgálatát igencsak behatárolja a források mennyisége. Ahogy időben haladunk visszafelé, úgy csökken a források mennyisége és így ennek következményeként a rekonstruálás lehetősége. Hasonló cipőben jár a fogyatékoságtörténet kutatása: Magyarországon ezért is úttörő jellegűnek számít *A Taigetosztól az esélyegyenlőségig* című mű, mely foglalkozik a fogyatékkal élők történetével is.¹⁰ Átfogó, történeti korokon átívelő monográfiák zömében az

---

sege az 1776–1783 közötti időszakban. Levéltári Közlemények 56. (1985) 145–200.

- 4 *Bató Szilvia*: A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján. Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta juridica et politica. 1. (2011) 1. sz. 55–88.
- 5 *Kulcsár Krisztina*: Adalék a helytartótanács 1769. évi reformjához. Albert szász-tescheni herceg első helytartói évei és 1768. évi előterjesztése. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70. éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp. 2012. 223–234.
- 6 *Nagy István*: Departamentum, referáda, büró a Helytartótanács ügyintézésében, 1783–1848. Levéltári Közlemények, 46. (1975) 129–139.
- 7 Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000. 193–227., 258–263.; *Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna*: A központi közigazgatás szervei. In: Magyar alkotmánytörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2003. 120–143.; *Csizmadia Andor*: A feudális állam 1526-tól 1848-ig. In: Magyar állam- és jogtörténet. Szerk. Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László. Bp. 1995. 162–192.
- 8 *Felhő Ibolya – Vörös Antal*: A helytartótanácsi levéltár. Magyar Országos Levéltár kiadványai. Levéltári leltárak 3. Bp. 1961.
- 9 A mindennapi élet történeti kutatása Ferdinand Braudel nevével fémjelvezhető: *Ferdinand Braudel*: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái. Bp. 1985.; *Ferdinand Braudel*: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I–III. köt. Bp. 1996.
- 10 *Kálmán Zsófia – Könczei György*: A Taigetosztól az esélyegyenlőségig. Bp. 2002. (továbbiakban Kálmán–Könczei, 2002) Adatokat találunk *Könczei György*: Adalékok a foga-

angolszász országokban lelhetőek fel.¹¹ Inkább az a jellemző, hogy a nem történeti irányultságú munkák bevezető részében találunk történelmi áttekintéseket. Ez pozitív tény, hiszen jelzi, hogy egy adott tudományág érzékeli a saját történelmi beágyazottságát.¹² A fogyatékos emberek valóságos körülményeinek rekonstruálását a forráshiány nehezíti, ugyanis a történettudomány csak olyan témákat tud kutatni, amelyekre nézve forrás áll rendelkezésre. Ez a forrás természetesen sokféle lehet: írásos, képi vagy akár szójhagyomány útján reánk hagyományozódott anyag. Így a fogyatékoságtörténeti kutatások során alapvető kérdés, hogy egyáltalán létezik-e forrás vagy sem.

Ezért is lehet fontos és itt kapcsolódhat be a helytartótanács a működése során keletkezett, fogyatékkal élőkkel kapcsolatos forrásokkal – jelen esetben az összeírásokkal – a fogyatékoságtörténeti kutatások fő áramába.

Az összeírások történeti kontextusa a 18–19. század fordulóján

A 18. század végétől a felvilágosodás emberbaráti szelleme egyre inkább utat tört Magyarországon is. Európában a tizedikként létrejött az első siketintézet Vácon. Az intézet létrehozásának kezdeményezője Cházár András Gömör vármegyei ügyvéd volt. A Magyar Udvari Kancellária 1799. november 2-án, 12417. sz. alatt kelt rendelete szerint utasította a helytartótanácsot a siketintézet felállítása ügyének előmozdítására. ¹³A helytartótanács 1799. december 17-én, 29220. számú rendeletével felszólította Gömör vármegyét az intézet felállításáról szóló, Cházár András által szerkesztendő és I. Ferencnek is bemutatandó bővebb nyilatkozat szerkesztésére. Végül az 1800. október 27-én, 24112. sz. alatt kelt királyi rendelet utasította a törvényhatóságokat az intézet támogatására és annak a helytartótanács közvetlen felügyelete alá való vonására.¹⁴

A fáradozás meghozta a gyümölcsét: 1802-ben I. Ferenc adománya mellett 50000 forint gyűlt össze, így augusztus 15-én Vácon, az egykori püspöki székház helyén az intézet megnyitotta kapuit.¹⁵ A váci siketintézet létrejöttével megjelentek a siketek oktatásával foglalkozó írások, elsősorban a siketeknek a

---

tékosság történetéhez és antropológiájához. In: Közvetítés. Fogyatékoságügy és média Magyarországon. Szerk. Litavec Anna. Bp. 2004.; Adalékok a fogyatékoság-gelutasítás történetéhez és a fogyatékoságtörténet-írás módszertanához. In: Esély? Egyenlőség? Taigetosz? Egy fogyatékoságtudományi kutatás tapasztalatai. Szerk. Könczei György – Hernádi Ilona – Sándor Anikó. Bp. 2019. 44–64.

- 11 Napjaink legátfogóbb, nemzetközi fogyatékoságtörténeti monográfiája: *Michael Rembis – Catherine Kudlick – Kim E. Nielsen: The Oxford Handbook of Disability History*. New York. 2018.
- 12 Szociológiai témában találunk példákat – *Könczei György: Fogyatékosok a társadalomban*. Bp. 1992.
- 13 *Klis Lajos: A siketnémák oktatásának és irodalmának története hazánkban és külföldön*. Vác 1903–1904. 139.
- 14 Uo. 139.
- 15 Uo. 139.

magyar társadalomba történő aktív bevonása céljából. Az erre történő figyelemfelhívás végett jelentette meg a „Váci Királyi Siket-Néma Nevelő Ház” 1803-ban *A Siket-Némák Nevelés és Tanítás által áhétatos Keresztényekké és az Ország’ hasznos Tagjaivá való formálásának szükséges voltáról szóló Irást*.¹⁶

Az újonnan létrejött intézet gazdasági ügyei a helytartótanácson belül a Departamentum fundationum saecularium politicumhoz kerültek. A váci siketintézet növendékeinek felvétele ügyében a helytartótanács döntött, és az igazgató kivételével a főbb alkalmazottakat is maga nevezte ki. Az intézet vezetői üléseinek a jegyzőkönyveit is beküldték a helytartótanácshoz, s az rendszerint felterjesztette az uralkodóhoz. A fent nevezett ügyosztály (pol.) szólította fel a törvényhatóságokat, hogy a siketintézet javára gyűjtsenek segítyt, és a gyűjtések eredményeiről, illetve az intézmények számára hagyott összegekből a törvényhatóságok neki küldjék a jelentéseiket.¹⁷ Számos írás született az emberbaráti szellem jegyében a siketek oktathatóságáról, számukra szükséges intézetek létrehozásáról. József nádor pedig a fogyatékkal élők oktatásának egyik legfőbb szorgalmazója és támogatója volt. Ezt mutatja, amikor a magyarországi vakok intézete felállításának ügyét – egy vak tanítványi bemutatóval – a pozsonyi országgyűlés elé vitte 1825-ben Beitl Rafael csehországi születésű tanár. Ahogy Pajor Emese fogalmazott: „a gyakorlati bemutatóval fel akarta hívni a figyelmet a vak gyermekek taníthatóságára, ami az akkori közvélemény számára teljesen elképzelhetetlen volt”.¹⁸ A bemutatók célja az volt, hogy megnyerjék a rendek támogatását, és hogy azok adományaikkal járuljanak hozzá a bécsihez hasonló hazai intézet alapításához. A terv nem váltott ki teljes egyetértést és támogatást, de József nádor és felesége, Mária Dorottya pártfogása jó irányba terelte az ügyet.¹⁹

A reformkorban egyre szélesebb körben tartották lényegesnek a fogyatékkal élők helyzetének rendezését, oktatásuk biztosítását, ahogyan az látható a hallássérülteknél, a látássérülteknél és az értelmi fogyatékkal élőknel egyaránt.²⁰

16 Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL NML) IV.1.b. Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok 1610–1848 437/1803.

17 *Felhő Ibolya – Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 3. Budapest. 1961. 342.*

18 *Pajor Emese: A vak és a látássérült emberek mozgalmának magyarországi története. In: A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története. Szerk. Hegedüs Lajos – Ficsorné Kurunczi Margit – Szepessyné Judik Dorottya – Pajor Emese – Könczei György. Bp. 2009. 81.*

19 Uo. 81.

20 Erre vonatkozó irodalom: *Magyar Adél: Fejezetek az értelmifogyatékos-kép történetéből. Elzárás, gyógyítás, fejlesztés a kezdetektől a 19. század végéig. Bp. 2018.; Pajor Emese: A vak és a látássérült emberek mozgalmának magyarországi története. In: A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története. Szerk. Hegedüs Lajos – Ficsorné Kurunczi Margit – Szepessyné Judik Dorottya – Pajor Emese – Könczei György. Bp. 2009. 67–134.*

A helytartótanács összeírásai 1838–1848 között

A vakokkal és siketekkel kapcsolatos ügyeket 1794-től a Világi alapítványi ügyosztály (Departamentum fundationum saecularium politicum) intézte. A Magyar Udvari Kancellária az 1837/17006. számon kiadta azt az uralkodói rendeletet, amely megvilágítja az elrendelés okait, illetve az 1838/1363. sz. alatt az összeírás következményeit taglalja.²¹ Az összeírásokat statisztikai célból rendelték el, a Magyarország területén felállítandó és megfelelő számú intézetek létrehozása céljából.

Ennek nyomán az 1838. január 2-án kelt 500. számú helytartótanácsi rendelet utasította a törvényhatóságokat a siketek és vakok összeírására. Ennek az anyaga nagymértékben lefedi az egész ország területét.²² Az 1842. június 14-én 22157. sz. alatt, az 1843. február 28-án 7485. sz. alatt kelt utasítások mellett még 1846-ban is utasította a helytartótanács az összeírások elkészítésére, illetve azoknak pótlására a törvényhatóságokat.²³ Az 1846. január 5-én kelt utasítás az alábbiakat tartalmazta: *„Miután több tekintetnél fogva s jelesen a jótévő intézeteknek az ország szükségeihez való arányosabb elintézése miatt tudni szükséges volna, hogy az egész országban hány siketnéma és vak egyén létezik, Czimzett uraságtok eziránt még 1838diki Január 2-rol 500., 1842diki junius 14-ről 22157, és 1843diki február 28rol 7485. sz. a. k. intézvények meghagyásához képest ezennel oda utasítatnak: hogy kebelükben található siketnémák és vakok számát, két külön rovatokkal ellátott jegyzékbe foglalván, a mellyekből az illy szerencsétlenek korát s szegénységét is megtudni lehessen, azt ide 3 hónap lefolyta alatt felterjeszteni el ne mulasszák”*.²⁴

1847-ben szintén kiadott egy országos utasítást a helytartótanács a „siketnémák, vakok és örültek” összeírására és az erről szóló jelentések felküldésére, amit azonban az eddigiektől eltérően a törvényhatósági főorvosoknak adott ki feladat gyanánt, és az összeírásokat pedig Stáhly Ignác főorvos részére kellett megküldeni.²⁵

A helytartótanácsnak 1838-tól 1848-ig felküldött források többszempontúak: tartalmaznak többek között társadalmi státuszra, magaviseletre, egészségügyi állapotra – korban kiemelt fontosságúként kezelt himlő elleni oltásra – vonatkozó adatokat egyaránt.

21 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), A 39 Acta generalis 1837/17006; 1838/1363.

22 MNL OL Helytartótanácsi levéltár. Magyar Királyi Helytartótanács. C 80. Departamentum fundationum saecularium. Politica (a továbbiakban C 80) 1838. F. 2. No. 1.

23 MNL OL C 80. 1842. F. 2. No. 25.

24 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára, IV.1.b. Heves és Külső-Szolnok Vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei és iratai, Közgyűlési iratok 1304–1849 219/1846.

25 MNL OL C 42 Acta miscellanea 1724–1783 (a továbbiakban: C 42) F 100. No. 7.

Észak(kelet)-Magyarország területét tekintve az 1838. évi országos összeírások egy része Zólyom vármegyéből, a szabad királyi városok közül Breznóbányáról lelhetőek fel.

Zólyom vármegyében az 1838. évi „siketnémák, vakok” összeírásban a siket személy életkorát, vallását és „lakását” rögzítették. Ennek alapján az „Alsó járásban” 28 siket személyt írtak össze a 61 főből. A feltüntetett siketek több mint fele evangélikus vallású volt a római katolikus vallás mellett. A lakhelyilletőséget nézve Véglesten, Nagyszalatnán, Pelsőcön, Bátaszéken, Hajnikon és Kovácsfalván írtak össze több siketet. Kovácsfalva településnél feltüntették a családi vonalat: Ódalis György 65 éves római katolikus vallású siket személyt és annak fiaként pedig a 28 éves Györgyöt.²⁶ Zólyom vármegye „Felső járásában” is elkészítették az összeírást, ami abban különbözik az „Alsó járásban” készült összeírástól, hogy itt a tabellában a születési helyet, az életkort és észrevételt tüntetnek fel. A 39 főből 25 fő siket személyt írtak össze, ebből 6 fő Récske településen született. Az észrevételek rovatban feltüntették, hogy az illető hány éves korában és milyen betegség következtében veszítette el a hallását vagy „vált némává”. Idézzük: *„Nyolcz esztendő korában forró betegségbe esvén, meg-némult”. „Hat esztendő korában ablakból leesvén, sérülést kapott.”* Jelezték, ha valaki születésétől fogva siketnek számított.²⁷

Breznóbányán 1838-ban 9 fő siket személyt írtak össze, ez az összeírás sem hasonlít a fent tárgyaltakhoz. Az egyén neve és életkora mellett feltüntették az apa nevét, foglalkozását (pl. inquilini – zsellér). Annyiban érdekes számunkra mégis ez az összeírás, hogy a családfő vezetéknevéből és az életkorból ki lehet következtetni a testvéreket és ebből feltételezhetően a genetikai öröklődést.²⁸

Az 1842 után készült összeírásokra Nógrád vármegyéből találunk példát. Ezek az összeírások a Füleki, illetve a Kékkői járásból maradtak fenn. Az összeírások elhúzódtak, Nógrád vármegye 1844-ben és 1845-ben tudta benyújtani az erről szóló jelentéseit a helytartótanács felé.²⁹

Az összeírásokat, ahogy az 1838. évi alapján is láttuk, nem egy „minta” alapján végezték. Ahány összeíró, annyi értelmezés született. Ami a táblázatokban közös: a nevet, az lakhelyilletőséget és az életkort minden esetben rögzítették. A legrészletesebb összeírást Chikán Gábor esküdt végezte el 1845-ben, kíváncsi volt az illető társadalomban betöltött szerepére, mesterségére, magaviseletére és arra, hogy be van-e oltva a himlő ellen. A társadalom fogyatékkal élőkhez való hozzáállását jól érzékelteti a foglalkozások felsorolása: család által eltartott, kol-dul. Ritka esetben konkrét munkát végez: ökrész vagy minden munkát elvégez.

26 MNL OL C 80 F. 2. No. 1. 39310/1838

27 Uo.

28 MNL OL C 80. F. 2. No. 1. 7757/1838

29 MNL NML IV.1.a. Nógrád Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek 1597–1848 (a továbbiakban: IV.1.a.) 1843. évi közgyűlési jegyzőkönyv indexe. 997. sz. bejegyzés; NML IV.1.a. 1845. évi közgyűlési jegyzőkönyv indexe. 2305. sz. bejegyzés; MNL NML IV.7.c. Vegyes összeírások 1711–1848 (a továbbiakban: IV.7.c.) Vakok és siketnémák összeírása. 1844.

Füleki járáson belül a „Felső kerületben” készült 6 fős siketösszeírásban az életkor, a vallás és tartózkodási hely mellett rögzítették az észrevételeket, melyben leírták, hogy a siket személy kinél, melyik családtagjánál lakik. Feltüntették a nemesi származást is, jelen esetben „Nagyságos Ondrejovics Sándornál”, aki 24 évesen, Zelenén édesanyjával együtt élt.³⁰

Chikán Gábor korábban is említett összeírásában kiemeljük a magaviseletet. A magaviselet alatt a siket személy munkához való viszonyulása került feltüntetésre: „semmit”, „koldulás”, „dolgozik”, „jó dolgos”, „mindent dolgozik”. Itt is voltak észrevételek, és ebben feltüntették, ha valaki „életrevaló” volt.³¹

Ottlík Ákos szolgabíró a kerületében élő három siket személynél feltüntette a foglalkozást is: egy fő „ökrész”, mellette két fő „semmit” nem dolgozik.³²

A tabellákból kitűnik, hogy a siketek zömében család által eltartott személyek, illetve koldusok voltak. Ők tehát tényleges rászorulóknak számítottak, mivel hallássérültségük miatt lettek munkaképtelenek, vagy elvesztették a kereső családfőt, így kerülve olyan helyzetbe, hogy kéregetniük kellett. A kisebb településeken, falvakban megvolt a közösség koldusa, aki általában valamilyen fogyatékkal élt, és a közösség tartotta el. Az iparosodás, a városiasodás mértékének növekedésével a közösség által eltartott fogyatékos koldusok „intézményének” társadalmi elfogadottsága csökkent.³³ A kolduskérdéssel már korábban is foglalkozott Nógrád vármegye előjárósága, 1805-ben született egy közgyűlési határozat, melyben különbséget tesznek a „valóságos koldusok azaz elnyomorodtak” és a munkaképes, de lusta szegények között. A határozat szerint „azoknak engedtetik meg a koldulás, akik valóságos koldusoknak minden esztendőben teendő egybenírás mellett a helybeli plébános és a kerületbeli tiszt által megösmertetnek és az ilyen valóságos koldusok egy bizonyos, felső ruhájukra ragasztandó pléh által különböztessenek meg”.³⁴

1846. november 1-jén terjesztette elő a Kékkői járás koldusairól készített összeírását Somoskőy János szolgabíró a vármegyei közgyűlés elé. Az általa készített tabellában a koldus neve és életkora mellett koldulásának oka is szerepelt. Ok gyanánt a legtöbb esetben valamilyen testi fogyatékoság: „nyomorék-ság” szerepel, ezt követi a világtalanság, és egyszer, Tereskén olvasható Ecseti

30 A Füleki járás felső Kerülete részéről tett siketnémák összeírása. 1844. MNL NML IV.7.c. Vakok és siketnémák összeírása. 1844.

31 Siketnémák összeírása – Nógrád vármegye Füleki járás. Kelt Kiskalondán 1845. október 17-én, összeírta Chikán Gábor esküdt. MNL NML IV.7.c. Vakok és siketnémák összeírása. 1844–1845.

32 Füleki járásban, Ottlík Ákos szolgabíró kerületében lévő siketnémák összeírása. Kelt Balassagyarmaton 1844. május 15-én. MNL NML IV.7. c. Vakok és siketnémák összeírása. 1844–1845.

33 *Fazekas Csaba*: 1997. „Mi, Isten képét viselő szegények...”. Források a miskolci koldusok 18–19. századi történetéhez. In: Levéltári évkönyv IX. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 1997. 216–226.

34 MNL NML IV.1.a. 1805. évi kötet. 388. sz. határozat.

István 20 éves „siketnéma koldus” neve.³⁵ 1848-ban szintén összeírták a vakokat, a siketeket és az örülteket. Az összeírást a Magyar Királyi Helytartótanács 1847. december 17-i elnöki leirata rendelte el a törvényhatósági főorvosok feladata gyanánt. A vármegyei főorvos a települések adatait összegezte, és az összegző táblázatban a fent nevezett adatok mellett – ahol lehetett – az anyagi viszonyokra: tehetősek-e, szegények-e, továbbá észrevételekre is kitért. Külön megemlítette, ha valaki a váci siketintézetben tanult, és szakmát sajátított el, pl. szabóságot. A törvényhatósági főorvosi jelentések az országos főorvoshoz, Stáhly Ignáchoz futottak be, aki ezeket 1848. március 24-én, illetve április 9-én terjesztette fel a helytartótanácshoz. Stáhly március 24-i összegző jelentése szerint az országban 7229 siket élt.³⁶

A törvényhatósági főorvosi jelentések közül a Helytartótanács Levéltár anyagában ránk maradtak Zemplén vármegyéből az 1848. április 29-én felküldött nagymihályi, homonnai, varannai és sztropkói „sebészi járásokból” a siketösszeírások. Ezekben feltüntetésre került a siket személy neve, lakhelye, életkora mellett a foglalkozása, illetve hogy a siketsége mióta van, és mi az oka. A négy sebészi járásban összesen 64 fő siket személyt írtak össze. A siketség jellemzően születéstől fogva volt jelen a rögzített személyeknél. Az észrevételek soraiból – különleges eset gyanánt – volt, aki 17 évesen a fejére esett, és akkortól vált siketté. Volt olyan egyén is, aki 9 évesen szélütés következtében lett siket. A foglalkozásokat áttekintve 63 fő földművelőt, egy fő nemest és egy fő kereskedőt tüntettek fel.³⁷

Tekintettel a siketek igen alacsony iskolázottságára, illetve a társadalomba történő bevonás céljából 1846-ban a helytartótanács rendeletet adott ki, hogy a siketek oktathatóságát terjesszék előadások formájában.³⁸ A Szaniszló Ferenc által szerkesztett *Religio és Nevelés* című egyházi folyóiratban a siket gyermekek nevelésének módjáról a következők olvashatók: „*a siketnéma ugyanazon elméleti tehetségekkel bír, melyekkel a teljes értékű gyermek, csak az a különbség, hogy a siketeket szóval nem oktathatjuk. [...] Eljárhat a siket gyermek a helybeli iskolába is a halló gyermekekkel, ott is el lehet őt, más gyermekek hátramaradása nélkül foglalni; megtanulhat ott írni rajzolni, különféle tárgyakat, jószágokat és ezek tulajdonságait írás által megnevezni, számlálni, így a gyermek munkához, eszmélkedéshez szertartáshoz szokik és az intézetbeli nevelésre jól elkészül.*”³⁹

35 MNL NML IV.1.a. 1846. évi kötet. 392. sz. és 3653. sz. határozatok.

36 *F. Kiss Erzsébet: Az 1848–1849-es magyar minisztériumok. Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 7. Bp. 1987. 214.*

37 MNL OL C 42. F. 100. No. 7. 119–132.

38 *Az elemi népoktatás enciklopédiája. Szerk. Kőrösi Henrik és Szabó László. III. köt. Bp. 1915. 202.*

39 *Nagy Leopold: Miképpen kell a szüléknek és a nevelőknek a siketnéma gyermekkel kis-korában bánni? Religio és Nevelés (1843. I. félév.) 2. sz. 34–37. Ugyanebben az évben vita bontakozott ki a váci intézetnek Pestre történő helyezéséről. Kolonics Antal: Hazafiúi szózat a honi siketnéma egyének neveltetése ügyben. Hírnök. 7. (1843). 45. sz. 4.*

Az összeírások után

Az 1848–49-es szabadságharc leverése után Magyarországon sokáig nem került napirendre a fogyatékkal élők helyzetének, különös tekintettel az oktatásügynek további javítása. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogyan lehetne a társadalom minél „hasznosabb” tagjaivá tenni a fogyatékkal élőket, milyen iskolákat, milyen intézményhálózatot hozzanak létre számukra, a kiegyezésig várni kellett. A kiegyezést követően indult meg az új intézetek, szakmát adó iskolák, foglalkoztatók létrehozás és azok működtetése.

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban Náray-Szabó Sándor orvos jóvoltából a fogyatékkal élőkre irányult a figyelem, 1898-ban létrejött a Gyógypedagógiai Ügyosztály, ahol a fogyatékossgal élő gyermekek ügyeivel foglalkoztak. 1898-ban így a „siketnémák”, „vakok”, „hülyék”, „gyengeelméjűek”, „dadogók” és „hebegők” összes intézete gyógypedagógiai intézménnyé minősült. Ugyanekkor jött létre a Gyógypedagógiai Intézetek Országos Szaktanácsa, és megalakult a *Magyar Gyógypedagógia* című szaklap. Náray-Szabó Sándor a gyógypedagógiai iskolahálózat kiépítéséhez az alábbi körülmények biztosítását tartotta szükségesnek: *„a gyógypedagógiai intézetek, iskolák felállítása bizonyos meghatározott terv és fennforgó szükség szerint eszközölhető, a törvényhatóságok közösen állapítsák meg és jelöljék ki az intézet létesítésére és fenntartására legmegfelelőbb központi fekvésű helyet. Köteleztessenek az egyes törvényhatóságok, hogy az intézet fenntartási és fejlesztési költségeinek hozzájárulását biztosítják. A törvényhatóságok, városok és községek vagyonuk arányában járuljanak hozzá a beutalt tanulók költségeinek fedezéséhez. A közjótékony-sági és pénzintézetek, bankok tartsák kötelességüknek a fogyatékosok taníttatása humanisztikus ügyének támogatását. Az állam vállalja magára a tanerők fizetését, az egyházak pedig tartsák feladatuknak alapítványok segítségével az iskolák támogatását.”*⁴⁰ A kiegyezés korának prosperáló időszakát megvilágítva: 1918-ra már 16 siketintézet működött a történeti Magyarország területén, ezáltal lefedve az egész országot, felvételi körzetekre bontva.⁴¹

Összegzés

A Magyar Királyi Helytartótanács igen sokrétű feladatkörrel rendelkező központi kormány szervként működött. Ahogyan a felvilágosodás emberbaráti szelleme érvényesült Magyarországon, úgy terjedt ki a fogyatékkal élők számbavételére is a kormány szerv figyelme. Ez a folyamat a siketek (1802), illetve a vakok első intézete (1825) után indult meg. A két intézet kevésnek bizonyult a korabeli igényekhez képest. Ezért a helytartótanácsi összeírások legfőbb célja

40 *Hatos György*: Náray Szabó Sándor emlékezete halálának századik évfordulóján. In: *Gyógypedagógiai Szemle*. 43. (2015) 1. sz. 75.

41 Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. XXXVIII. évf. Bp. 1918. 430–431.

a fogyatékkal élők többségi társadalomba történő, minél szélesebb körű beintegrálása volt az iskolázottság növelésével. Az összeírások segítségével átfogó képet kapunk a fogyatékkal élők reformkori társadalmi helyzetéről, korabeli megítéléséről, mobilitási lehetőségeiről és egészségügyi viszonyairól.

A fogyatékoságtörténeti kutatások esetében nagyon fontos tényező a forrásadottság. A magyarországi siketek történelmére vonatkozólag kevés történeti forrás áll rendelkezésre, elsődleges források elsősorban a 18. század végétől vannak. Oktatótörténeti források pedig 1802-től kezdődően állnak rendelkezésre. Ennek fényében a történeti Magyarország területén készült, a helytartótanács által elrendelt összeírások új forrásbázist jelenthetnek a fogyatékoságtörténet kutatóinak, illetve más diszciplínák művelőinek egyaránt.

Felhasznált szakirodalom és források

- Adalékok a fogyatékoságelutasítás történetéhez és a fogyatékoságtörténetírás módszertanához. In: *Esély? Egyenlőség? Taigetosz? Egy fogyatékoságtudományi kutatás tapasztalatai*. Szerk. Könczei György – Hernádi Ilona – Sándor Anikó. Bp. 2019.
- Az elemi népoktatás enciklopédiája. Szerk. Kőrösi Henrik – Szabó László. III. köt. Bp. 1915.
- Bató Szilvia: A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta juridica et politica*. 1. (2011) 1. sz. 55–88.
- Bódiné Beliznai Kinga – Mezey Barna: A központi közigazgatás szervei. In: *Magyar alkotmánytörténet*. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2003. 120–143.
- Csizmadia Andor: A feudális állam 1526-tól 1848-ig. In: *Magyar állam- és jogtörténet*. Szerk. Csizmadia Andor – Kovács Kálmán – Asztalos László. Bp. 1995. 153–226.
- Ember Győző: A helytartótanács egyházügyi bizottságának kialakulása. *Regnum* 5. (1942–1943) 229–252.
- Ember Győző: A Helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. Budapest. 1933.
- Ember Győző: A magyar kir. helytartótanács története, 1724–1848. Bp. 1940.
- F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok. *Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet* 7. Bp. 1987.
- Fazekas Csaba: „Mi, Isten képét viselő szegények...”. Források a miskolci koldusok 18–19. századi történetéhez. In: *Levéltári évkönyv*. Szerk. Dobrossy István. Miskolc 1997. 216–226.
- Felhő Ibolya – Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. *Magyar Országos Levéltár kiadványai. Levéltári leltárak* 3. Bp. 1961.
- Ferdinand Braudel: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I–III. köt. Bp. 1996.

- Ferdinand Braudel: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái. Bp. 1985.
- Hajdu Lajos: A Magyar Királyi Helytartótanács Tanulmányi bizottságának tevékenysége az 1776–1783 közötti időszakban. Levéltári Közlemények. 56. (1985) 145–200.
- Hatos György: Náray Szabó Sándor emlékezete halálának századik évfordulóján. Gyógypedagógiai Szemle. 43. (2015) 1. sz. 69–81.
- Kálmán Zsófia – Könczei György: A Taigetosztól az esélyegyenlőségig. Bp. 2002.
- Klis Lajos: A siketnémák oktatásának és irodalmának története hazánkban és külföldön. Vác 1903–1904.
- Kolonics Antal: Hazafiúi szózat a honi siketnéma egyének neveltetése ügyben. Hírnök. 7. (1843) 45. sz.
- Könczei György: Adalékok a fogyatékosok történetéhez és antropológiájához. In: Közvetítés. Fogyatékosügy és média Magyarországon. Szerk. Litavec Anna. Bp. 2004.
- Könczei György: Fogyatékosok a társadalomban. Bp. 1992.
- Kulcsár Krisztina: Adalék a helytartótanács 1769. évi reformjához. Albert szász-tescheni herceg első helytartói évei és 1768. évi előterjesztése. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70. éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp. 2012. 223–234.
- Magyar Adél: Fejezetek az értelmifogyatékos-kép történetéből. Elzárás, gyógyítás, fejlesztés a kezdetektől a 19. század végéig. Bp. 2018.
- Magyar alkotmány- és jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2000.
- Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML) vonatkozó fondjai
Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára (MNL NML) vonatkozó fondjai
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) vonatkozó fondjai
- Magyarország Tiszti Czim- és Névtára. XXXVIII. évf. Bp. 1918.
- Nagy István: Departamentum, referáda, büro a Helytartótanács ügyintézésében, 1783–1848. Levéltári Közlemények, 46. (1975) 129–139.
- Nagy Leopold: Miképpen kell a szülőknek és a nevelőknek a siketnéma gyermekkel kiskorában bánni? In: Religio és Nevelés. (1843. I. félév) 2. sz. 34–37.
- Pajor Emese: A vak és a látássérült emberek mozgalmának magyarországi története. In: A fogyatékosügy hazai és nemzetközi története. Szerk. Hegedüs Lajos – Ficsorné Kurunczi Margit – Szepessyné Judik Dorottya – Pajor Emese – Könczei György. Bp. 2009. 67–114.
- Rembis, Michael – Kudlick, Catherine – E. Nielsen, Kim: The Oxford Handbook of Disability History. New York. 2018.